

Sherlock Holmes, Van Helsing, James Bond i Jack Trbosjek: žanrovske strategije suvremene ukrajinske povijesne kriminalističke proze

POVIJESNI TREND U UKRAJINSKOJ POPULARNOJ KNJIŽEVNOSTI

Značajno postignuće ukrajinske književnosti iz razdoblja neovisnosti bio je ubrzani razvoj masovne književnosti povezan s formiranjem tržišta knjiga i njihovom komodifikacijom. Orijentirajući se na zapadnoeuropske i američke žanrovske obrasce, kao i na obnavljanje nacionalne tradicije umjetno prekinute u sovjetsko vrijeme, domaći autori počeli su pisati kriminalističku prozu, trilere, horore, melodrame, *noir*, avanturističke i špijunske priče, *fantasy* i znanstvenu fantastiku namijenjenu širokoj publici. Umjesto državnim narudžbama i stranačkom cenzurom, književni proces od devedesetih počeo se određivati komercijalnim uspjehom knjige, interesima čitatelja, medijskim odjekom. Od 1990. do 2010. godine ukrajinski autori bili su prisiljeni natjecati se za popularnost sa stranim književnim zvijezdama kao što su Stephen King, Joanne Rowling, Danielle Steel, Dan Brown, a također su nastojali prevladati dominaciju žanrovske književnosti na ruskom jeziku na nacionalnom tržištu, uključujući bestselere Borisa Akunina, Darje Doncove, Aleksandre Marinine i dr. Mizerne naklade domaćih noviteta, njihova nedovoljna čitanost, a ponekad i umjetnička upitnost, uzak krug čitateljske publike za knjige pisane na ukrajinskom jeziku, nespремnost kritičara da vrednuju žanrovska djela, a najvažnije – nerazvijena marketinška infrastruktura koja bi osigurala dobru promociju, gotovo potpuni nedostatak književnih tema u medijskom prostoru, isprva su izazvali skeptičnost prema samoj mogućnosti nastanka ukrajinske popularne književnosti. Prema riječima Mykole Rjabčuka, neki talentirani autori i fascinantna djela nisu mogli sami stvoriti tržište knjiga kao instituciju i masovnu književnost kao kulturni fenomen¹ (Rjabčuk, 2011: 99). Volodymyr Pančenko tvrdio je 2003. godine da

je “pojam ‘ukrajinski bestseller’ vrlo uvjetan, ako ne i tužno-ironičan” (Pančenko, 2003: 41).

S vremenom se situacija počela polako normalizirati: pojavili su se prvi uspjesi žanrovskih djela, kao što su roman *Čornyj voron. Zalyšeneć* (*Crni gavran. Odbačenik*) Vasyľ'a Škljara, triler Maksa Kidruka, melodrama Ljuko Dašvar, književne nagrade, rejtinzi, premije (“Zolotyj Babaj”, “Knjiga godine”), filmske i TV adaptacije (filmovi *Červonyj* [*Crveni*] redatelja Zaze Buadze, *Storožova zastava* [*Kontrolna točka*] u režiji Jurija Kovaljova, mini-serija *Stolittja Jakova* [*Jakovljevo stoljeće*] u režiji Bate Nedića); postupno su se formirale čitateljske zajednice naklone različitim žanrovima i autorima. Posebnu ulogu u nastanku novog vala popularne književnosti odigrala je Međunarodna književna premija “Koronacija slova” (2000), koju je osnovao i financirao bračni par Tetjana i Jurij Loğuš; premija je usmjerena na pronalaženje i promociju potencijalnih ukrajinskih bestselera. Nakon 2010. godine akademska znanost i kritika napokon su obratile pozornost na fenomen masovne književnosti u Ukrajini i pokušale definirati njegove parametre: izvore, nacionalnu specifičnost, žanrovske modele, poetiku, ideološke smjernice. Suvremenu žanrovsku književnost predstavlja niz popularnih tekstova: kriminalističke proze i trilera (Oleksij Volkov, Andrij Kokotjuha, Boğdan Kolomijčuk, Vlady-

¹ “Pojava “ukrajinske Agathe Christie” potpuno je nemoguća iz jednostavnog razloga što se djela masovne kulture pišu prvenstveno radi zarade, a ne radi duše ili nekog drugog “uzvišenog” cilja. Osim više-manje pristojne profesionalne razine, takva djela (kao i svaki “pop”) traže i reklamu, promociju, ulaganja. Nadati se da će neki “genij masovne kulture” sam, svojim vlastitim djelom pokrenuti cijeli taj mehanizam u najmanju ruku je naivno. Jer ne stvaraju “geniji masovne kulture” punopravno tržište proizvoda masovne kulture, već obrnuto – upravo to tržište stvara sebi takve “genije” – “pronalaži ih, zavodi, licka, popularizira” (esej “U potrazi za ‘ukrajinskim Marquezom’”, Rjabčuk, 2011: 99).

slav Ivčenko, Maks Kidruk), ljubavnih romana, obiteljskih saga i melodrama (Iren Rozdobud'ko, Ćalyna Vdovyčenko, Natalija Ćurnyc'ka, Ljuko Dašvar, Volodymyr Lys, braća Vitalij i Dmytro Kapranov), povijesnog i retroromana (Jurij Vynnyčuk, Vasyl Škljar, Petro Luščyk, Viktor Val'd), *fantasy* i fantastike (Dara Kornij, Volodymyr Arenjev, Maryna i Serĝij Djačenko, Volodymyr Rutkivs'kyj).

Kolonijalni, a od 1991. godine postkolonijalni status Ukrajine postao je čimbenik fokusiranja društva na nacionalnu povijest, uporne pokušaje da se popune njezina neistražena područja, da se izgradi povijesni narativ, alternativan uvriježenim verzijama koje su predložile druge države u čijem je sastavu bila do proglašenja neovisnosti: Ruskog i Austro-Ugarskog Carstva, Poljsko-Litavske Unije, Sovjetskog Saveza. Nova optika za prošlost postala je uočljiva u obrazovanju i znanosti, ali i u brojnim područjima kulture – na filmu, televiziji, u kazalištu, periodici, književnosti, mrežnom prostoru. Tamo su se pobijali ruski, poljski, sovjetski povijesni mitovi i stvarali se novi, vlastiti ukrajinski, tražili su se nacionalni heroji, u prvi plan dolazile su moderne državne vrijednosti, a tragični narativi prekodirani su u herojske.

Ti procesi značajno su se ubrzali od 2013. godine, kada se Ukrajina suočila s nizom geopolitičkih izazova – europske i euroatlantske integracije; doživjela burna previranja: Revoluciju dostojanstva, aneksiju Krima, rusko-ukrajinski rat u Donbasu od 2014. godine do danas. Kristalizaciju nacionalnog identiteta neizbježno je pratila povijesna refleksija, povezana s pročišćavanjem nacionalne vizije prošlosti od stranih, lažnih slojeva i interpretacija, s aktivnim procesom dekomunizacije, formiranjem državnih institucija koje provode nacionalnu politiku sjećanja. Izgradnja novog modela ukrajinske prošlosti, artikulacija povijesnih trauma i memorijalizacija suvremenih događaja odrazili su se u popularnoj kulturi, posebice u književnosti. Povijest kao materijal radnje prodrla je u gotovo sve njezine žanrove: kriminalističku prozu, melodramu, obiteljsku sagu, *fantasy*, avanturističku prozu, ratne priče itd.

Ukrajinska žanrovska književnost novijeg razdoblja korelira s vrućim trendovima strane beletristike, koji uključuju priče o povijesti kraljevskih dinastija i aristokratskih obitelji, mikropovijesti o lokalnoj povijesti i povijesti svakodnevnog života, opsežne obiteljske narative i panoramske epopeje koje presijecaju 20. stoljeće, biografije istaknutih ličnosti, alternativne povijesti i povijesni *fantasy*. Inspiracija domaćim autorima nisu bila samo etnografska i historioografska otkrića, rekonstrukcijski pokret, nego i strana kinematografija i televizija, aktualni medijski projekti, popularna djela Hilary Mantel, Edwarda Rutherforda, Tracy Chevalier, Bernarda Cornwella, Elene Ferrante, Diane Gabaldon, Sarah Waters, Philippe Gregory (vidi Filonenko, 2017). Pokušaji ugledanja u spomenute autore, prije svega na razini tema i problematike (ne uvijek uspješni i umjetnički opravdani), ipak svjedoče

o postupnom procesu modernizacije ukrajinske povijesne proze i njezinoj orijentaciji na popularne europske i američke umjetničke uzore.

POVIJESNA KRIMINALISTIČKA PROZA: PUTOVANJE KROZ PROSTOR I VRIJEME

Jedan od najuspješnijih i najtraženijih žanrova na tržištu knjiga od 2010. do 2020. godine bio je povijesni kriminalistički roman, koji je spojio šarm poniranja u prošlost s napetošću i društveno-političkom britkošću kriminalističke radnje. Ranim primjerom tog žanra može se smatrati roman *Oko prirvy (Oko ponora)* Valerija Ševčuka (1996), u kojem zaplitanje religioznih, filozofskih, psiholoških problema s kriminalističkom intrigom upućuje čitatelja na roman *Ime ruže* Umberta Eca. Međutim, Ševčukova autorska strategija u ovom djelu obilježena je elitizmom (sklonošću simbolici, intelektualnim metaforama, složenošću stila, namije-njenošću za uvježbanog čitatelja), što ne dopušta da se ovo djelo smatra fenomenom masovne književnosti za široku publiku. Prvi primjeri žanra povijesne kriminalističke proze, retro kriminalističke proze u ukrajinskoj književnosti zabilježeni su početkom 21. stoljeća, na primjer roman Vasyl'a Koželjanka *Sribnyj pavuk (Srebrni pauk)*, (2004), u kojem je za lokaciju odabran grad Černivci prije Drugoga svjetskog rata. Valerij i Natalja Lapikura stvorili su inovativni ciklus “kyjvske kriminalističke proze u retro stilu” pod nazivom *Inspektor i kava* sa serijskim junakom – inspektorom kyjvskog kriminalističkog odjela za istrage Oleksijem Seredom: *Neposyduči pokijnyčky (Nestašni mrtvaci)*, (2006), *Vylov bandjuž po-naukovomu (Lov na kriminalce na znanstveni način)*, (2005), *Pojjzd, ščo znyk (Vlak koji je nestao)*, (2004). Svaka od knjiga bila je zbirka pripovijesti čija je radnja smještena u SSSR sedamdesetih godina 20. stoljeća. Među rane primjere povijesne kriminalističke proze može se ubrojiti roman zakarpatskog autora Serĝija Fedake *Valet Valentyna* (2010), čija se radnja odvija u Ungvaru (Užgorodu) u drugoj polovici 17. stoljeća. Navedene knjige nisu stvorile trajnu modu povijesne kriminalističke proze i gotovo da nisu bile predstavljene u medijskom prostoru.

Pravi procvat ovog žanra započeo je 2010. godine, kada je ova formula stekla popularnost među čitateljima, objavljeni su veliki autorski ciklusi Vladyslava Ivčenka, Andrija Kokotjuhe, Boĝdana Kolomijčuka, a izdavačke kuće “Folio”, “Tempora”, “Vivat”, “Vydavnytvo Staroĝo Leva”, “KM-Buks” i druge počele su usmjereno pristupati formiranju žanrovske politike. Prilično obiman korpus ukrajinskih povijesnih kriminalističkih romana prisutan u 2021. godini, po tematici i materijalu radnje može se uvjetno podijeliti u nekoliko vremensko-prostornih modela.

1. Rusko Carstvo krajem 19. i početkom 20. stoljeća. U ovu skupinu spada opsegom najveći ciklus Vladyslava Ivčenka o “najboljem detektivu carstva”

Ivanu Karpovyču Pidiprygōri, prvo pomoćniku istražitelja u žandarmeriji, a kasnije privatnom detektivu. Prvu knjigu u ciklusu, *Stovp samoderžavstva, abo 12 sprav Ivana Karpovyča Pidiprygōry (Stup autokracije, ili 12 slučajeva Ivana Karpovyča Pidiprygōre, 2011)*, Ivčenko je napisao u koautorstvu s Jurijem Kamajevim. U ažuriranoj i dopunjenoj verziji ponovno je objavljena 2020. godine: *Stovp samoderžavstva, abo Trynadcjat' sprav Ivana Karpovyča Pidiprygōry (Stup autokracije, ili Trinaest slučajeva Ivana Karpovyča Pidiprygōre)*. Ciklus uključuje, osim prvog, sljedeće dijelove: *Najkraščyj syščyk imperiji na službi pryvatnoho kapitalu (Najbolji detektiv carstva u službi privatnog kapitala, 2013)*, *Najkraščyj syščyk imperiji na Velykij vijni. 1914–1916 (Najbolji detektiv carstva u Velikom ratu. 1914.–1916., 2015)*, *Najkraščyj syščyk ta padinnja imperiji (Najbolji detektiv i pad carstva, 2015)*, *Odisseja najkraščoogo syščyka respubliki (Odiseja najboljeg detektiva republike, 2016)*, *Najkraščyj syščyk ta pomsta imperiji (Najbolji detektiv i osveta carstva, 2017)*, *Bytva za Odesu (Bitka za Odesu, 2018)*. Radnja pojedinih djela tiče se kasnijeg razdoblja Narodnooslobodilačke borbe od 1917. do 1921. godine. Ova grupa uključuje ciklus romana Andrija Kokotjuhe o istrazi “izgnanika”, bivšeg policajca Platona Čečel'a: *Vyğnanec' i čorna vdova (Izgnanik i crna udovica, 2019)*, *Vyğnanec' i navčena vid'ma (Izgnanik i obučena vještica, 2019)*, *Vyğnanec' i pereverten' (Izgnanik i vukodlak, 2020)*, *Vyğnanec' i grišnycja (Izgnanik i grešnica, 2021)*, *Vyğnanec' i prekrasna polonjanka (Izgnanik i prelijepa zarobljenica, 2021)*; dvotomni ciklus Jurija Dacenka o prokurivskom liječniku Jakivu Rovnjeru: *Pastka dlja riznyka (Zamka za koljača, 2019)*, *Knyža v kameni (Knjiga u kamenu, 2021)*; ciklus romana Jevženije Kužavs'ke i Oleksandra Krasovyc'kog o istragama Tarasa Adamovyča Ğaluška: *Sprava mertvoogo aviatora (Slučaj mrtvog avijatičara, 2020)*, *Sprava znykloji baleryny (Slučaj nestale balerine, 2020)*, *Sprava majstra-červonoderevnyka (Slučaj stolara, 2021)*; zasebni kriminalistički romani Iren Rozdobud'ko *Podvijna ğra v čotyry ruky (Dvostruka igra dvoje ljudi, 2014)*, *Dmytra Bezverhnoh Porceljanovyj poğljad (Porculanski pogled, 2020)*.

2. Austro-Ugarsko Carstvo krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ova skupina uključuje ciklus romana Andrija Kokotjuhe o zgodama odvjetnika Klymentija Košovog u L'vivu: *Advokat iz Lyčakivs'koji (Odvjetnik iz Lyčakivske ulice, 2015)*, *Pryvyd iz Valovoji (Duh iz Valove ulice, 2015)*, *Avtomobil' z Pekars'koji (Automobil iz Pekarske ulice, 2015)*, *Riznyk iz Ğorodoc'koji (Koljač iz Ğorodoc'ke ulica, 2016)*, *Kohanka z ploščy Rynok (Ljubavnica s Trga Rynok, 2016)*, *Vtikač iz Bryğidok (Bjegunac iz zatvora Bryğidky, 2017)*, *Oficer iz Stryjs'kožo parku (Oficir iz Stryjs'kog parka, 2017)*, *Ğolova z ploščy Piğal' (Glava s Trga Piğalle, 2020)*; ciklus Boğdana Kolomijčuka o zgodama l'vivskog policijskog komesara

Adama Vistovyča: *Tajemnycja Jevy (Evina tajna, 2014)*, *Vjaznycja duš (Tamnica duša, 2015)*, *Nebo nad Vidnem (Nebo nad Bečom, 2015)*, *Vizyt doktora Frojda (Posjet doktora Freuda, 2016)*, *Ğotel' "Velyka Prusija" (Hotel "Velika Prusija", 2019)*, *Ekspres do Ğaliciji (Ekspresni vlak za Galiciju, 2020)*. Pojedini romani obaju ciklusa govore o događajima Ukrajinske revolucije, ustanka Zapadnoukrajinske Narodne Republike, ukrajinskoj emigraciji u Europi. U ovu skupinu ulaze i dva sveska romana *Hronika pryğod Ğen'o Murkoc'kožo (Kronika pustolovina Genja Murkoc'kog, 2012)* Oksane Dumans'ke, u kojima se kriminalističke priče odvijaju u L'vivu u međuratnom razdoblju, te roman Oleksandra Ğavroša *Kapitan Alojiz (Kapetan Alojiz, 2013)*.

3. Ukrajina, Narodno-oslobodilačka borba od 1917. do 1921. godine, ukrajinska emigracija dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. U ovu skupinu ulazi povijesna saga – “švedijana” Lore Pidğirne o zgodama ukrajinskog špijuna Marka Šveda: *Červona Ofelija (Crvena Ofelija, 2017)*, *Pečatka Svjatoji Margaryty (Pečat svete Margarete, 2018)*, *Pid čužym praporom (Pod tuđom zastavom, 2019)*, *Poljuvannja na čornožo dyka (Lov na crnog vepra, 2020)*; ciklus romana Vasyľ'a Dobrjans'kog o istragama kapetana Žeğraja: *Pomyłka kapitana Žeğraja (Pogreška kapetana Žeğraja, 2020)*, *Trybunal apostoliv (Tribunal apostola, 2021)*.

4. Sovjetski Savez. Ovu skupinu predstavljaju romani Andrija Kokotjuhe *Tajemne džereło (Tajni izvor, 2013)*, *Povnyj misjac' (Puni mjesec, 2014)*, romani Serğija Oksenyka *Vbyvstvo pjanoji pionerky (Ubojstvo pijane pionirke, 2018)*, Borysa Kramera (pseudonim Vasyľ'a Dobrjans'kog) *Zlamani shody (Polomljene stepenice, 2019)*.

5. Pretpovijesno doba. Ovu najmanju skupinu predstavljaju romani Valentyna Tarasova *Česlav. V temrjavi soncja (Česlav. U tami sunca, 2013)*, *Česlav. Lovec' tini (Česlav. Hvatač sjena, 2014)*.²

Autorski odabir povijesnih kriminalističkih romana spomenutih vremenskih razdoblja može se objasniti željom, prije svega, da se “ukrajinizira” kolonijalna povijest zemlje koja je bila dijelom Ruskog i Austro-Ugarskog Carstva, da se u njoj pronađe europska perspektiva prikazivanjem ukrajinskih krajeva kao dijela europskog prostora; kao drugo, da se naglase prekretnice nacionalne povijesti: Prvi i Drugi svjetski rat, Narodno-oslobodilačka borba od 1917. do 1921. godine, koje su formirale nacionalni identitet; kao treće, da se pokaže okupacijska i impe-

² Na ukrajinskom tržištu knjiga postoje i povijesni kriminalistički romani na ruskom jeziku i retroromani Iryne Lobusove, Lade Luzine, Oleğa Kudrina i Iryne Potanine, koje ne razmatramo u okviru ovog članka. Oni, naravno, mogu dati predodžbu o širem kulturnom kontekstu analiziranih ciklusa i djela, ali su ipak na periferiji nacionalne književnosti (do danas pitanje statusa ukrajinske književnosti na ruskom jeziku, njezinog mjesta u književnom procesu nije definitivno riješeno).

rijalna priroda sovjetskog režima, izobličene ukrajinskog nacionalnog života u SSSR-u, predstave lokalne priče o otporu Ukrajinaca sovjetskoj vlasti.

ZLOČIN I KAZNA IZ POVIJESNE PERSPEKTIVE

Intenzivan razvoj ovog žanra u ukrajinskoj književnosti u potpunosti odgovara njegovom visokom statusu na zapadnoeuropskom i američkom tržištu popularne književnosti. Žanr povijesnog kriminalističkog romana u svjetskoj književnosti stekao je značajnu popularnost 2000-ih godina. Do druge polovice 20. stoljeća pozivanje na protekle epohe u kriminalističkom žanru bilo je sporadično. Značajnim primjerima takvih djela mogu se smatrati romani Agathe Christie *Smrt dolazi na kraju* (*Death Comes as the End*, 1944), u kojem se događaji prenose u grad Tebu u starom Egiptu u 2000. godinu pr. n. e.; Johna Dicksona Carra, *Nevjesta iz Newgatea* (*The Bride of Newgate*, 1950), gdje se zločin događa u Engleskoj 1815. godine; ciklus djela nizozemskog orijentalista i diplomata Roberta van Gulika o kineskom sucu Deeu, koji je živio u doba dinastije Tang u 7. stoljeću (1949–1968).

Od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća postali su poznati ciklusi britanskog autora Petera Loveseya o istragama narednika Daniela Cribba u viktorijanskom Londonu; američke egiptologinje Elizabeth Peters (pravo ime Barbara Mertz) o detektivki Ameliji Peabody, koja sudjeluje u egipatskim iskapanjima na početku 20. stoljeća; britanske spisateljice Ellis Peters (pravo ime Edith Mary Pargeter) o velškom benediktinskom redovniku Cadfaelu iz Shrewsburyja u 12. stoljeću. Za širu publiku, prepoznatljivost ciklusa o naredniku Cribbu i bratu Cadfaelu osigurala su TV serije *Cribb* (1979–1981) i *Cadfael* (1998).

Većina znanstvenika koji se bave ovim žanrom slaže se da je izvorište svjetske mode povijesnih kriminalističkih romana bilo objavljivanje 1980. godine bestselera talijanskog klasika Umberta Eca *Ime ruže* (*Il nome della Rosa*). Nevjerojatan uspjeh knjige, poduprt zvjezdanom filmskom adaptacijom iz 1988. godine sa Seanom Conneryjem, otvorio je put stotinama autora iz raznih zemalja koji su nastojali rekonstruirati prošlost u formatu kriminalističkog romana. Povijesno-kriminalistički ciklusi Anne Perry, Philipa Kerra, Lindsey Davis, Johna Maddoxa Robertsa, Paula Dohertyja, Petera Tremaynea, Susanne Gregory, Diane Gabaldon, Maureen Jennings, Jean-Françoisa Parota, Claudea Iznera, Mareka Krajewskog, Volkera Kutschera i mnogih drugih prozaika, nastali na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, postali su uspješni književni projekti. Autori su za svoje romane birali najrazličitije lokacije i razdoblja, ne zatvarajući se unutar granica svoje domovine: od starog Egipta, Kine, Grčke, Rimskog Carstva, Bizanta, do Osmanškog Carstva, Amerike, Kanade, Australije, kolonijalne Indije. Pokazalo se da su povijesni kriminalistički

romani, u suštini, globalizirani žanr, otvoren za osvajanje svih vremena i kontinenata.

O transmedijalnosti povijesno-kriminalističkog žanra posvjedočila je pojava brojnih televizijskih serija koje su adaptacije književnih ciklusa: primjerice, kanadska serija *Detektiv Murdoch* iz 2008. godine snimljena je prema romanima Maureen Jennings (*Murdoch Mysteries*), njemačka kriminalističko-dramska serija *Babylon Berlin* iz 2017. godine prema ciklusu kriminalističkih romana Volkera Kutschera, britanska serija *Grantchester* iz 2014. godine prema romanima Jamesa Runsiea, francuska serija *Nicolas le Floch* iz 2008. godine prema ciklusu povijesnih kriminalističkih romana Jean-Françoisa Paroa. Godine 2019. bila je premijera talijansko-njemačke miniserije *Ime ruže* prema romanu Umberta Eca. Rasprostranjenost televizijskih adaptacija ovog žanra znak je njegove značajne popularnosti, trenda, aktualnosti, a pridonosi i prepoznatljivosti originalnih tekstova i njihovih autora. Ukrajinski autori povijesnih kriminalističkih romana očito se orijentiraju na popularne formate ovog žanra ne samo u stranoj književnosti, već i na televiziji, prilagođavajući ih za umjetnički materijal.

Brzi uzlet ovog žanra privukao je pozornost stranih teoretičara, koji su ocrtili njegova izvorišta, estetsku prirodu, modifikacije, ideologiju. Posebno je vrijedno spomenuti zbirku djela *Detektiv kao povjesničar. Povijest i umjetnost u povijesno-kriminalističkoj prozi* (*The Detective as Historian*) urednika Raya B. Brownea i Lawrencea A. Kreisera (2000), poglavlje "Povijesni kriminalistički romani" u monografiji *Suvremena američka kriminalistička proza* Hansa Bertensa i Thea D'haena (2001), poglavlje "Povijesni kriminalistički roman" u monografiji *Kriminalistička proza* Johna Scaggsa (2005), članak "Povijesni zločin i istraga" Raya B. Brownea u zbirci radova *Vodič kroz kriminalističku prozu* koju su uredili Charles J. Rzepka i Lee Horsley (2010). Daljnje studije povijesnog kriminalističkog romana usredotočile su se na njegove nacionalne verzije: britansku, njemačku, talijansku, rusku itd.; na razmatranje kriminalističkih romana posvećenih određenoj epohi, primjerice srednjem vijeku, na analizu žanra sa stajališta feminističke i postkolonijalne kritike. Jennifer S. Palmer, Michael Burgess i Jill H. Vassilakos sastavili su bogatu bibliografiju ovog žanra (Palmer, 1997; *Murder in Retrospect*, 2005).

Većina znanstvenika polazi od pronalaženja zajedničkih karakteristika u radu povjesničara i detektiva: oba se usredotočuju na utvrđivanje istine u prošlosti korištenjem materijalnih dokaza. Rad autora u žanru povijesnog kriminalističkog romana uspoređuje se s geologijom, paleontologijom, arheologijom (Browne, 2010: 222). No, kako se povijesna znanost suštinski promijenila posljednjih desetljeća, postajući više interpretativna nego faktografska, povjesničarevi profesionalni zadaci približili su se umjetnosti pripovijedanja, osobito u popularnom formatu (*The Detective as Historian*, 2000). Na taj način došlo je do

ukršćavanja povijesti i beletristike, što se može tumačiti kao povratak izvorima, povratak povijesti u aristotelovskom smislu.

Povijesni kriminalistički roman (eng. *historical mystery, historical detective / crime fiction*, fr. *roman policier historique*, tal. *giallo storico*, španj. *detective histórico*, njem. *historische Krimi*) sintetizira dva žanra: 1) povijesni roman i 2) kriminalističku priču. Svaki od njih široko je narativno polje, u čijem su središtu klasični uzori za te žanrove, odnosno: 1) Sir Walter Scott, 2) Edgar Allan Poe i Sir Arthur Conan Doyle. Međutim, svaki od tih žanrova daje piscima mogućnost da se odmaknu od kanona, da slobodno eksperimentiraju s njegovim umjetničkim konvencijama. Dakle, na periferiji obaju žanrova možemo pronaći čak i povijesnu fantastiku (alternativnu povijest) ili paranormalni kriminalistički roman, koji paradoksalno spajaju obilježja naizgled antagonističkih žanrova. S obzirom na znatnu varijabilnost i vremensku promjenjivost povijesnog romana i kriminalističke priče, teško je ocrtati suštinu povijesnog kriminalističkog romana zbog “šturih”, kanonskih značajki svakog od njih. Tim više što povijesna komponenta žanra ne znači izravno praćenje činjenica, dokumentarne osnove. Povijesni kriminalistički romani daju široki prostor za fantaziju, oni su svojevrsna “fakcija” (eng. *faction*), odnosno kombinacija “fakta” i “fikcije” (Browne, 2010: 222). Prema Johnu Skaggsu, njihovi autori “ne prikazuju stvarnost, već iluziju stvarnosti” (Scaggs, 2005: 132), stvaraju izmišljene svjetove, poput autora *fantasyja*. Iluzornosti doprinose i način prikazivanja “teksta u tekstu”, fiktivni izdavači i mreža referenci na stvarne povijesne događaje (Scaggs, 2005: 132). Doslovno pridržavanje povijesne osnove “isušuje” kriminalističke romane, pa njihovi likovi ne nalikuju na žive ljude, već na voštane figure iz muzeja (Scaggs, 2005: 132).

Takvo shvaćanje prirode ovog žanra odražava se, na primjer, u definiciji njemačkog znanstvenika Thomasa W. Knieschea:

Povijesno-kriminalistička proza spoj je povijesnih činjenica i kriminalističke proze. Ili, ako ćemo preciznije: povijesno-kriminalistička proza je narativ koji ugrađuje imaginarni zločin i imaginarne likove u okvire okolnosti, ličnosti i događaja koji se prepoznaju i percipiraju kao povijesno autentični i točni. (Kniesche, 2019: 124)

Većina znanstvenika koji se bave istraživanjem povijesnih kriminalističkih romana slaže se da ovaj žanr odražava aktualne probleme vremena u kojem je djelo napisano:

Povijesni romani često govore o sadašnjosti jednako koliko i o prošlosti. Isto vrijedi i za njihove analoge u kriminalističkoj prozi. (Bertens, D'haen, 2001: 146)

Razrješavajući priče o “zločinu i kazni”, autori kriminalističke proze skreću pozornost čitatelja na “kulturnu povijest” (Browne, 2010: 222), kulturnu

antropologiju, govoreći ne toliko o životu društvene elite, koliko o prosječnim junacima koji žive u “siromašnim ulicama” (*mean streets*), koje spominje Raymond Chandler u svom poznatom eseju “Jednostavna umjetnost ubijanja”. Uranjanje u egzotični svijet prošlosti tradicionalni je način *eskapizma* za žanrovsku književnost. Povijesna kriminalistička proza delikatno golica živce, “plašeći sa sigurne udaljenosti”, prema riječima Raya Brownea (Browne, 2010: 222). Ovaj razlog može objasniti i nevjerovatnu popularnost tog žanra među suvremenim ukrajinskim čitateljima.

Težak zadatak za znanstvenike koji se bave književnošću jest izgradnja prihvatljive tipologije povijesne kriminalističke proze, s obzirom na globalni karakter i raznolikost žanra. Mogući kriterij su vrijeme i mjesto u djelu: na primjer, kriminalistička proza o starom Egiptu, viktorijskoj Engleskoj, australskim kolonijama itd. Prema međusobnom odnosu vremena dviju ključnih priča u kriminalističkom romanu: priče zločina i priče istrage, razlikuju se dvije vrste povijesnih kriminalističkih romana: povijesni kriminalistički romani u užem smislu (vrijeme zločina poklapa se s vremenom istrage) i trans-povijesni kriminalistički romani (ili retrospektivni kriminalistički romani u kojima se zločin dogodio u prošlosti, a istraga se provodi u sadašnjosti; Scaggs, 2005: 125). Druga verzija, prema Achimu Saupeu, pripada postmodernoj metaprozi (pojam Linde Hutcheon; Saupé, 2009: 267–268).

Povijesni kriminalistički roman više puta bio je predmet proučavanja ukrajinskih znanstvenika. Posebno je vrijedno spomenuti monografije *Stari Egipat u anglo-američkom retro kriminalističkom romanu* Viktorije Černaje i Igor'a Černog (2008), *Retro kriminalistički roman kao žanr midl-književnosti* Viktora Ćusjeva, Natalije Valujeve i Ćliba Kljukja (2015), članke i kritičke osvrtne Ol'ge Harlan (2010), Olge Ryžčenko (2014), Igor'a Černog (2020), Jurija Ćanošenka (2015), Aline Zemljans'ke i Anatolija Zemljans'kog (2017–2018), Jaroslave Bryĝadyr (2017), Kostjantyna Rodyka (2017) i dr.³

³ Zasebno teorijsko pitanje za domaće znanstvenike je korelacija pojmova “povijesni kriminalistički roman” i “retro kriminalistički roman”, raširenog na postsovjetskom prostoru i u Poljskoj (polj. *kryminal retro, retrokryminal*). Po mom mišljenju, terminološke razlike nisu utemeljene. Sva kriminalistička djela u kojima se radnja odvija na znatnoj vremenskoj udaljenosti od sadašnjosti (najmanje 50-60 godina, prema klasičnom walterscottovskom modelu), treba smatrati povijesnim. Pojam “retro” više se odnosi na stil koji je stekao široku popularnost u kulturi 20. i 21. stoljeća i povezan je s fenomenom nostalgije za prošlošću. Žanrovski stilski model retro kriminalističkog romana za ukrajinske autore postao je ciklus ruskog književnika Borisa Akunina o zgodama Erasta Fandorina u Ruskom Carstvu, čiji se utjecaj ogleda u brojnim djelima Irine Ćljebove, Valerije Verbinine, Antona Ćyža i drugih. Raširenost ovog termina u Ukrajini treba povezati s utjecajem diskursa ruske kritike, kao i s osnivanjem i aktivnom promocijom serije *Retroroman* izdavačke kuće “Folio”.

Ukrajinski autori slobodno eksperimentiraju na polju kriminalističke proze, koristeći igru s njezinim tradicijama – domaćim i stranim, miješanje elemenata različitih žanrova i formula: trilera, gotike, *noira*, avanturističke, špijunske priče, melodrame, policijske istrage itd. Općenito, sinteza žanrova u kriminalističkoj književnosti, tzv. “genre blending”, karakteristično je obilježje suvremene faze njezina razvoja. Svaki od autora nastoji osmisлити vlastitu žanrovsku strategiju kao određeni model povijesno-kriminalističkog narativa, usmjeren na realizaciju umjetničkih i ideoloških zadaća. Među velikom raznolikošću suvremenih povijesnih kriminalističkih romana mogu se razlikovati neke tipične strategije, kao što su: gotički kriminalistički roman, špijunski kriminalistički roman, triler o manijaku. Razmotrit ćemo ih detaljnije, primjenjujući teorijske koncepte “formule u književnosti” Johna G. Caweltija.

KAD SHERLOCK HOLMES POSTANE VAN HELSING: GOTIČKI MODEL POVIJESNE KRIMINALISTIČKE PROZE

Kombiniranje elemenata gotičke i kriminalističke proze bilo je i ostaje produktivno od nastanka analiziranog žanra, a valja napomenuti da su Edgar Allan Poe, Charles Dickens, Wilkie Collins spajali interes za obje. Kriminalistička proza, koja se razvila i iz gotičke priče, zadržala je u sebi mnoge njene komponente. Kako navodi Michael Cook,

gledajući u prošlost, sada je lako prepoznati mnoge osnovne komponente kriminalističke proze koje su se razvile iz gotičke književnosti: udaljeni tajanstveni dvorac pretvorio se u kuću izvan grada, tajni prolazi i zatočene žrtve doveli su do ideje u kriminalističkoj prozi o ubojstvu u zatvorenoj sobi; zlonamjerni nitkov i progonjena nasljednica, važnost nasljedstva i zločini raznih vrsta – sve te komponente i neke druge pronalaze se u kriminalističkoj prozi. (Cook, 2014: 3)

Zlatno doba kriminalističke proze zahtijevalo je strogo pridržavanje racionalnosti žanra, kao na primjer u drugoj točki “Deset zapovijedi kriminalističkog romana” Ronalda Knoxa:

Sve natprirodne ili onostrane sile isključene su kao nešto samorazumljivo. (Knox, 2016)

Međutim, eksperimenti na području kriminalističke proze u 20. i 21. stoljeću često su vodili do oživljavanja njezine gotičke prošlosti kako bi privukli najširi krug čitatelja, ljubitelja mističnog ozračja. Kao rezultat toga nastao je podžanr mističnog, “okultnog”, “nadnaravnog”, gotičkog kriminalističkog romana (*occult detective fiction*, *supernatural mystery*, *paranormal mystery*, *gothic mystery*) u kojem sasvim prirodno izgledaju siže i vukodlacima, duhovima, zombijima, vampirima.

Model gotičkoga kriminalističkog romana slikovito je i najpotpunije predstavljen u stvaralaštvu Andrija Kokotjuhe, a autor ga razvija kako na suvremenom proznom materijalu (*Temna voda* [*Tamna voda*], *Leženda pro Bezgolovožo* [*Legenda o Bezglavom*], *Anomal'na zona* [*Anomalna zona*], *Proročycja* [*Proročica*], *Čuži skelety* [*Tuđi kosturi*]) tako i na povijesnom (*Povnyj misjac* [*Puni Mjesec*], *Tajemne džerelo* [*Tajni izvor*], u prije navedenim romanima *Pryvyd iz Valovoji*, *Vyğnanaec' i navčena vid'ma*, *Vyğnanec' i pereverten'*. Mistične tajne povezane s duhovima, legendarnim čudovištima, ukletim mjestima i zgradama, paranormalnim pojavama i sposobnostima likova, daju romanima posebni ugođaj i dramatiku, ali se u finalu gotovo uvijek razrješuju pomoću analitičkog razmišljanja detektiva. Andrij Kokotjuha dosljedno se pridržava osnovne razlike između gotičke i kriminalističke proze, koja, prema Johnu Caweltiju, leži u sljedećem:

jedno uživa u mraku i iracionalnosti, drugo veliča racionalnost i sposobnost čovjeka da razriješ misterije koje mu prijete. (Cawelti, 1977: 330)

Autor se u takvoj kontrastnoj usporedbi poziva na popularnu klasiku: tako, na primjer, djelu *Temna voda* prethodi epigraf iz *Baskervilskog psa* Arthura Conana Doylea: “...da se čuvate močvare u onim tamnim satima, kad caruju sile Nečastivog” (Kokotjuha, 2006: 3), a u romanu *Leženda pro Bezgolovožo* proteže se intertekstualna veza s djelom Thomasa Maynea Reida *Jahač bez glave*.

U povijesno-kriminalističkom trileru *Povnyj misjac* Andrij Kokotjuha razvija diskurs monstruoznoga: 1944. godine, u tek od okupatora oslobođenom podil'skom gradiću Satanivu, stanovnike napada nepoznato čudovište, vukodlak koje im razdire grla. Načelnik policije Andrij Levčenko, istražujući napade, gotovo vjeruje u postojanje vukodlaka:

Levčenko se tvrdoglavo opirao mogućnosti da se onostrano upliće u sve što se dogodilo. Ova situacija činila se ilustrativnom. (Kokotjuha, 2014: 131)

Pisac prikazuje masovnu fobiju mještana koji su se tijekom mnogo stoljeća navikli na stranu vlast – sovjetsku, njemačku – kao nositelja straha i smrti. U djelu *Povnyj misjac* oživljavaju povijesni detalji (Hitlerov ribnjak “Werwolf” kod Vinnycje, eksperimenti instituta “Ahnenerbe”), gradi se dijalog s književnom tradicijom priča o eksperimentima na ljudima (Mary Shelley, Herbert Wells, Mihail Bulgakov). Umjetno stvaranje vukodlaka-superratnika u nacističkim laboratorijima postaje paralela ideji formiranja sovjetskog čovjeka kao nove biološke vrste, što otkriva društveno-psihološku atmosferu života u SSSR-u.

U septologiji Andrija Kokotjuhe o l'vivskom odvjetniku Klymentiju Košovom gotički model predstavljen je u djelu *Pryvyd iz Valovoji*. Povijesno okruženje povezano je s modom secesijskih zgrada 1909. godine, građevinskom groznicom i gospo-

darskim procvatom zahvaljujući pronalasku naftnih polja u Galiciji. Zgrada na kućnom broju 28 u Valovoj ulici u L'vivu ima svoju vlastitu tragičnu povijest – legendu i prokletstvo Crne Dame, koji kao da oživljavaju tijekom ubojstva policijskog doušnika Antona Morguna. Odvjetnik Košovyj od početka ne vjeruje u postojanje duha, ali ga tijekom zasjede u starinskoj zgradi ugleda vlastitim očima:

Žena u crnom izašla je iz zida od kamena. Lebdjela je u zraku. Noge – ili što god to imala – donji dio – nisu dodirivale tlo. (Kokotjuha, 2015: 190)

Nakon što je preživio gotički užas, junak ipak otkriva misterij Crne Dame, obrativši pozornost na moderni kroj njezine haljine, nesvojstven srednjovjekovnoj ženi. Duh se pokazao kao vješta filmska projekcija, predstava koju je u zgradi pripremio vlasnik kino dvorane Stanislav Mazarek zbog ekonomske računicine (da sruši cijenu atraktivne zgrade). Popularnost rane kinematografije u L'vivu i njezina povezanost s kriminalom stvaraju u romanu efekt povijesne autentičnosti.

U ciklusu romana o istragama “izgnanika” Platona Čečel'a u Ruskom Carstvu uoči Prvog svjetskog rata, gotička formula predstavljena je u djelima *Vyġnanec' i navčena vid'ma*, *Vyġnanec' i pereverten'*. Andrij Kokotjuha obratio se vještici kao tradicionalnom liku ukrajinskog folkloru i demonologije, no ona u romanu nije toliko zlonamjerna koliko žrtva koristoljubivih zemljoposjednika koji se nastoje domoći njezinog nasljedstva. Autor prati kako učinak “crnog PR-a” usmjerenog na mladu plemkinju Olesju Sokolovs'ku djeluje u gluhoj poltavskoj provinciji: njoj, uvrijeđenoj varljivim gospodičićem Nedil's'kim, pripisuju učinkovite kletve zbog kojih ugiba stoka u seoskom gospodarstvu njegova oca. Međutim, Platon Čečel' shvaća da je optužba za magiju dio podmukle zavjere zločinaca, a istraga potvrđuje njegove pretpostavke. Svrha pozivanja na demonološki zaplet bila je da se opiše društvena psihologija stanovnika regije Poltave na početku 20. stoljeća, koja je spajala iracionalne predrasude i težnje za modernizacijom života, da se spomenu zanimljive stranice lokalne povijesti (na primjer, izgradnja željeznice), razvije književna igra s klasičnim sižeima o vješticama u ukrajinskom folkloru i književnosti.

U romanu *Vyġnanec' i pereverten'* maškaradu s preobrazbom čovjeka u vuka igraju zločinci iz osvete u duhu grofa Monte Crista. Lažni “milijunaš invalid” i njegova “mlada supruga” postavljaju zamku za zlotvore koji su prije mnogo godina doveli do smrti nevine žene, potvrdivši nepravednu sudsku kaznu. Zaključani u ladanjskoj vili, bez komunikacije, junaci jedan po jedan umiru od brutalnih napada “vukodlaka” iz šume, a to se područje i vila smatraju ukletima. Čečel', koji se slučajno našao u krugu bogataša na novogodišnjem dobrotvornom prijemu, nehotice postaje svjedokom i sudionikom tragičnih događaja obavijenih velom tame, ali kasnije se dosjeti da se

radi o inscenaciji i njezinom motivu. Andrij Kokotjuha koristi značajke klasičnoga kriminalističkog romana zatvorenog tipa poput *Ubojstva u Orient Expressu* ili *Deset malih crnaca* Agathe Christie. Motiv vukodlaka povezan je s temom prerušavanja, dvostrukog života ključnih likova djela, gdje se iza vanjskog sjaja i ugleda visokog društva harkivske regije kriju mračne strasti, zločini, grijesi, nečista savjest.

Strategiju gotičkog žanra u povijesnom kriminalističkom romanu predstavljaju prva djela iz ciklusa Boġdana Kolomijčuka o zgodama l'vivskog policijskog komesara Adama Vistovyča. Radnja djela obuhvaća razdoblje od 1902. do 1919. godine, obuhvaćajući i Prvi svjetski rat i raspad Austro-Ugarskog Carstva. Prozaik koristi mit o L'vivu kao mističnom gradu u pripovijestima *Vjaznycja duš (Tamnica duša)* i *Nihto z Danciġa (Nitko iz Danziga)*. Prva je priča o duhovima koji opetovano ponavljaju davno ubojstvo na tavanu jedne starinske zgrade u L'vivu, te o dušama zatočenima u podrumu jezuitske crkve. Ta linija ne predstavlja tematsko središte, nego je paralelna s istragom stvarnog ubojstva zastupnika u galicijskom sejmu i služi za zgušnjavanje gotičke atmosfere i dramaturgiju radnje. U pripovijesti *Nihto z Danciġa* Adam Vistovyč prati glavnog zločinca Aksel'a Ġal'dena, za kojeg se ispostavi da je draugr, skandinavski vampir, kriv za neprirodne smrti stanovnika L'viva:

Ako je vjerovati knjigama pokojnog profesora, to je draugr. Skandinavski vampir. Izvana izgleda kao čovjek i čak ima ljudske navike. Na primjer, puši jake pruske cigarete. Međutim, ovo stvorenje iznutra je mrtvo i sposobno je ubijati druge pijući iz njih životne sokove. (Kolomijčuk, 2015: 197)

Uništenje nečistih sila čini policijskog komesara svojevrstnim “ukrajinskim Van Helsingom”, koji uz pomoć srebrnih metaka uspješno hvata demona i pokazuje izuzetnu spretnost, hrabrost, lukavost i izdržljivost. Draugr ima ulogu snažnog i podmuklog neprijatelja glavnog junaka, kojeg je junak morao pobijediti kako bi očistio L'viv od nečistih sila, a skandinavsko podrijetlo vampira dodaje priči egzotične note.

Gotičke komponente u kriminalističku priču također često uključuju Vladyslav Ivčenko u romanima iz ciklusa o “najboljem detektivu carstva” (vidi Filonenko, 2016), Jurij Dacenko u romanu *Knyġa v kameni (Knjiga u kamenu)*. Ovo djelo prikazuje grad Kamjanec'-Podil's'kyj kao lokaciju s tajanstvenom poviješću koja seže do starog Rima, gdje ratuju vukodlaci i vampiri, a u podzemlju je skriven drevni artefakt “Codex Lupus”. Policijski liječnik Jakiv Rovnjer, istražujući brutalna ubojstva mještana, upada u vrtlog fantazmagoričnih događaja i prisiljen je uz pomoć etnologa oca Oleksija i lokalnog alijenista (psihijatra) otkriti vezu između povijesnih misterija Kamjanec'a i suvremenih zločina. Općenito, gotika u povijesnim kriminalističkim romanima način je “oživljavanja” lokalnih legendi i mitova, novog čitanja

povijesti ukrajinskih gradova i krajeva, izgradnje egzotičnih radnji, poigravanja s tradicionalnim slikama vampira, vukodlaka, duhova, vještica, s klasičnim folklornim i književnim tekstovima.

IGRANJE JAMESA BONDA: POVIJESNA KRIMINALISTIČKA PROZA KAO ŠPIJUNSKA PRIČA

Popularna žanrovska strategija povijesne kriminalističke proze je špijunska priča, predstavljena u djelima Boždana Kolomijčuka, Lore Pidžirne, a djelomično i Vladyslava Ivčenka, Vasyľ'a Dobrjans'kog. Špijunska priča bila je popularna u ukrajinskoj književnosti sovjetskog doba, predstavljena djelima Jurija Dol'd-Myhajlyka, Mykole Trublajini, Pavla Zağrebel'nog, Rostyslava Sambuka i dr., a u književnosti dijaspore u djelima Volodymyra Vynnyčenko, Ğryğorija Lužnyc'kog. U razdoblju neovisnosti, pod utjecajem stranog trenda u kinematografiji i književnosti, ovaj žanr odabrali su pisci Andrej Kurkov, Vasyľ' Škljar, Boğdan Kušnir, Anatolij Sahno, Oleksandr Skrypyk, Serğij Postolovs'kyj, Stanislav Stecenko. Kriminalističko-špijunska priča o ratu u Donbasu postala je temelj filma *Pozyvnyj Banderas (Kodno ime Banderas)* Zaze Buadzea (2018), snimljenog prema istoimenom romanu Serğija Dzjube i Artemija Kirsanova. Špijunska priča postaje popularnija ako se odvija na povijesnom materijalu.

Kriminalistički i špijunski žanr prilično su bliski zahvaljujući intelektualnoj misteriji, motivu raskrinkavanja "neprijatelja" negativca, liku junaka istražitelja ili špijuna, visokoj dinamici radnje. Međutim, špijunske priče usredotočuju se na političku problematiku, a zlikovca se mora ne samo otkriti, već i progoniti i neutralizirati. U ukrajinskoj povijesnoj kriminalističkoj prozi "špijunske igre" odvijaju se tijekom vladavine Ruskog i Austro-Ugarskog Carstva, kao i tijekom Narodno-oslobodilačke borbe od 1917. do 1921. godine, što omogućuje prikazivanje ukrajinskih krajeva kao arene geopolitičkih sukoba, isticanje vanjskih, tajnih čimbenika političkih, društvenih, ekonomskih, vojnih previranja. Tema špijunaže i obračuna sa stranim agentima pojačava dramatičnu komponentu i intrigu kriminalističke proze, u prvi plan stavlja aktualne političke sukobe.

Takvu žanrovsku strategiju odabrao je Boğdan Kolomijčuk u dva najnovija romana iz ciklusa o l'vivskom komesaru Adamu Vistovyču: *Ekspres do Ğaliciji i Ğotel' "Velyka Prusija"*. U prethodnim pripovijestima ciklusa: *Nimfy bolju (Nimfe boli)*, *Ostannja sprava komisara Vistovyča (Posljednji slučaj komesara Vistovyča)*, *Nebo nad Vidnem (Nebo nad Bečom)* također se spominjalo djelovanje ruskih špijuna u Ğaliciji uoči Prvog svjetskog rata, borba austrijske protuobavještajne službe predvođene Alfredom Riddleom protiv njih. Boğdan Kolomijčuk dobro je primijetio politizaciju l'vivskoga kriminalnog

svijeta tog razdoblja, što je postalo osnova za sintezu kriminalističkog i špijunskog žanra.⁴

U novim romanima autor prikazuje L'viv kao geopolitički teatar, čvor napetosti između Prusije, Austro-Ugarske i Rusije: u gradu se ukrštavaju putevi specijalnih agenata, špijuna, protuobavještajaca, terorista, policajaca, osjeća se za ovaj žanr tradicionalno rivalstvo između različitih "grupa": policije i Evidenzböroa (austrijske kontraobavještajne službe) – u razotkrivanju zlikovaca. Boğdan Kolomijčuk se, očito, ugleda na popularnu TV seriju *Babylon Berlin* prema romanima Volkera Kutschera (Njemačka, 2017–2020) u kojoj su kriminalistički, politički, špijunski, avanturistički motivi predstavljeni u stilu neo-noira. *Ekspres do Ğaliciji i Ğotel' "Velyka Prusija"* obilježeni su tmurno-depresivnom atmosferom tipičnom za *noir*, a imaju i motive zajedničke sa serijom: vlak s ruskim zlatom, dvostruki život specijalne agentice, "babilonski" metež u srcu Ğalicije koji na površinu iznosi naličje mirnog života glavnog grada.

Ispreplitanje špijunskih linija daje u romanima široku europsku perspektivu: Adam Vistovyč i drugi junaci bez prepreka se kreću iz L'viva u Posen (Poznanj), Berlin, Veneciju, Baden, Bern, sudjelujući u "špijunskim igrama" između triju carstava. Prema konvencijama *noira*, komesar istražuje zločine temeljene na vezama politike, seksa, kriminala: razotkriva zavjeru društvene elite protiv ruskih špijuna, pronalazi tajanstvena blaga emigranata, traži izgubljeni pornografski rukopis koji bi mogao kompromitirati ministra policije. U romanima su prisutni tradicionalni atributi žanra: šifriranje, ampule, odašiljači, tajni sastanci specijalnih agenata i specijalnih agentica.

Boğdan Kolomijčuk više puta izvodi na scenu kontroverznu povijesnu ličnost pukovnika Alfreda Redla, koji je vodio odjel obavještajnog ureda Austrijskog generalnog štaba i bio na čelu vojne kontraobavještajne službe. Autor spominje činjenicu da je Redl rođen u L'vivu, sugerira mogućnost da su on i Vistovyč istovremeno boravili u ovom gradu. Zloćudni pukovnik nastupa ili kao suparnik, neprijatelj, ili kao pomoćnik policijskog komesara, spašavajući ga ili "prikrivajući" njegove mutne poslove. U

⁴ U intervjuu za novine *Vysokyj zamok*, Boğdan Kolomijčuk iznio je detalje potrage za povijesnim materijalima u arhivama: "policija je u to vrijeme bila vrlo politizirana. Samo u jednom od pet slučajeva radilo se o kaznenim djelima. Policija je najviše pažnje posvećivala moskovofilima i socijalistima, imala ih je, da tako kažem, na nišanu. Bio je to vrlo temeljit rad lokalne obavještajne službe. Moskvofilske organizacije, koje su 1914. godine odlučile dočekati i pozdraviti rusku vojsku koja se približavala gradu, brzo su dobile po nosu od unutarnje policije. U L'vivu tada vjerojatno nije bilo ništa manje moskvofila nego točno sto godina kasnije u Donec'ku. Ali nisu uspjeli zauzeti ni glavni komesarijat ni telegraf. Nadležni organi odradili su posao puno bolje nego ukrajinski. Prema tome, proučavanje arhiva nije samo zanimljivo, već i vrlo korisno za književnika. Nikad ne znaš kad ćeš upotrijebiti ovaj ili onaj pronađeni detalj" (Drymalovs'kyj, 2016).

oba romana Vistovyč pobjeđuje Redla, razotkriva špijune, ubojice, preživljava pokušaj atentata – na taj način prikazan je trijumf pametnog rusinskog detektiva nad utjecajnim carskim tijelima.

Motivi špijunskih igara postali su okvir za ciklus romana Lore Pidgırne, koji sama autorica naziva “Saga švedijana”, jer su četiri romana – *Červona Ofelija*, *Pečatka Svjatoji Marğaryty*, *Pid čužym praporom* i *Poljuvannja na čornoğo dyka* – posvećena priči o ukrajinskom špijunu Marku Švedu, nacionalnoj verziji lika Jamesa Bonda. Radnja ciklusa započinje u vrijeme Direktorija, a završava uoči Drugog svjetskog rata, u nacističkoj Njemačkoj 1938. godine. Šved je naglašeno idealizirani junak, obdaren pameću, snagom, izdržljivošću i predanošću idealima. Autorica proširuje okvir radnje od Kamjanec'-Podil's'kog (njezinog rodnog grada) do Harbina, Pariza, Londona, Istanbula itd., uključujući ukrajinsku povijest u široki europski i azijski kontekst. “Vrhunac” njezina ciklusa romana je igra sa stvarnim povijesnim ličnostima (Symon Petljura, Winston Churchill, Walter Schellenberg, Coco Chanel, Krst'o Rakovski, Ian Fleming – tvorac “bondijane”), književnim likovima (Ostap Bender), legendama i pričama o blagu templara, drevnim knjigama “Palestinskog društva” koje skrivaju pravu ukrajinsku povijest itd. Marko Šved djeluje istovremeno i u interesu Britanskog Carstva, služeći u njegovoj obavještajnoj službi, ali i u interesu Ukrajine, koju nastavlja braniti čak i nakon poraza nacionalne revolucije i ubojstva njezinih vođa u emigraciji. Kriminalističkim načelom najviše su obilježena prva dva romana ciklusa: *Červona Ofelija* (junak po Petljurinoj naredbi traži ukradenu formu za tiskanje ukrajinskog novca i istražuje ubojstva u Kamjanec'-Podil's'kom povezana s aktivnostima moskovskih agenata) i *Pečatka Svjatoji Marğaryty* (Marko razrješava priču o drevnom blagu pomoću pečata s likom sveca). U sljedećim romanima, kriminalističko načelo očito predaje primat avanturističkom i špijunskom žanru u užem smislu.

KRVAVA SJENA JACKA TRBOSJEKA: PRIČA O MANIJAKU U POVIJESNOJ KRIMINALISTIČKOJ PROZI

Aktualna žanrovska strategija u povijesnoj kriminalističkoj prozi je priča o manijaku, jedna od tradicionalnih formula svjetske masovne književnosti i kinematografije: *Parfem* Patrica Süskinda, *Koleccionar* Johna Fowlesa, *Kad jaganjci utihnu* Thomasa Harrisa, *Američki psiho* Breta Eastona Ellisa, filmovi *Psiho* Alfreda Hitchcocka, *Sedam*, *Zodijak* Davida Finchera, TV serije *Most*, *Ubojstvo*, *Alijenist*, *Pravi detektiv* itd. Privrženost ovom žanru pokazali su Boğdan Kolomijčuk u pripovijesti *Nimfy bolju*, romanu *Vizyt doktora Frojda*, Andrij Kokotjuha u romanu *Riznyk iz Ğorodoc'kovi*, Jurij Dacenko u romanu *Pastka dlja Riznyka*. U pričama o razotkrivanju

manijaka, kriminalistička priča pretvara se u triler, budući da su likovi neprestano u stanju opasnosti, a značajna komponenta djela postaje napetost – napeto iščekivanje. U romanu *Vizyt doktora Frojda* B. Kolomijčuka prisutan je psihoanalitički diskurs, povezan s likom Sigmunda Freuda, koji nastupa u ulozi profilera i pomaže komesaru Adamu Vistovyču razriješiti jezive tajne ubojstava u L'vivu i Beču. Referenca na *Kad jaganjci utihnu* je motiv konzultacija istražitelja kod manijaka – doktora Arkadiuša Tofil'a, ubojice “nimfi boli” iz istoimene pripovijesti, koji se nalazi u psihijatrijskoj bolnici. Autor aktualizira činjenice povezanosti utemeljitelja psihoanalize s Ukrajinom, rekonstruira njegov mogući boravak u L'vivu na putu prema Brodima – majčinoj domovini. Adam Vistovyč, izvršavajući protiv svoje volje nalog šefa inspektora bečke policije Richarda Stallmanna čiju je kćer brutalno ubio manijak, prisiljen je balansirati između uloga provoditelja zakona – policijskog komesara u Lembergu, privatnog detektiva (*private eye*) i detektiva amatera (*amateur sleuth*). Ova kombinacija tipična je za modernu kriminalističku prozu i daje više slobode junaku, sve do traženja pomoći u svijetu kriminala. Istovremeno, to naglašava sukob između teškog birokratskog aparata carskih tijela za provođenje zakona i inteligentnog, talentiranog i neovisnog detektiva, kojemu je lakše biti izvan sustava nego njegovim kotačićem.

Koljač iz Ğorodoc'ke ulice Andrija Kokotjuhe četvrti je roman ciklusa o zgodama odvjetnika Klymentija Košovog u L'vivu. Protagonist istražuje ubojstva prostitutki koja su se dogodila u gradu uoči Božića 1913. godine kako bi bolesnog mladića oslobodio teških optužbi. Postupno, Košovyj uđe u trag liku l'vivskog Jacka Trbosjeka, ali nakon što ga je raskrinkao, u finalu doživljava osobni poraz – manijak brutalno ubija odvjetnikovu zaručnicu Basju Rajs'ku. Kao i u drugim romanima ciklusa, autor u radnju uvodi stalne likove: zubara Židova i Klymentijevog prijatelja Jozefa Šac'kog, utjecajnu ljepoticu Mağdu Boğdanovyč, strogog policajca Mareka Vihuru, kralja kriminalnog svijeta Ğustava Sylez'kog i njegovog pomoćnika Jerzyja Tymu (vidi Filonenko, 2016b). Pisac pomno rekonstruira život prijeratnog austrijskog Lemberga, vodeći junaka njegovim stvarnim ulicama i četvrtima, spominjući konkretne povijesne lokacije: hotele, bolnice, zatvore, gostionice itd., te pažljivo reproducira psihološku atmosferu grada u doba dekadencije, uz interes za tabuizirane teme, razvratne klubove, uličnu prostituciju.

Tradicionalna slika britanskog manijaka pojavljuje se u romanu Jurija Dacenka *Pastka dlja Riznyka*. To je prvo djelo iz ciklusa o istragama proskurivskog policijskog liječnika Jakiva Rovnjera. Autor radnju gradi na pretpostavci o identitetu engleskog ubojice iz Whitechapela (prema jednoj od raširenih verzija – Poljaka Aarona Kosminskog) i njegovog privremenog boravka u domovini, kod rodbine, u Proskurivu (danas Hmeljnjc'kyj). Pisac ostavlja tradicionalne kompo-

nente priče o Trbosjeku: ubojstva prostitutki u mračnim ulicama, neljudski i ritualni karakter zločina, prijatnu istražiteljevoj bliskoj osobi, dvoboj intelekta detektiva i bolesne psihe počinitelja. Njegov junak – mladi liječnik – vodi se profesionalnim znanjem iz kirurgije, a ima i pomoć lokalnog stanovništva, uključujući alijenista psihijatra. Rovnjer uspijeva utvrditi identitet manijaka, ali on izmiče iz ruku policije kako bi nastavio krvavu priču u Engleskoj.

Osim spomenutih žanrovskih strategija, u opsežnom korpusu povijesnih kriminalističkih romana mogu se vidjeti i druge, manje uobičajene: politička (ciklus o istragama kapetana Žeğraja Vasil'a Dobrjanskog), vodviljna (roman *Podvijna ġra v čotyry ruky* Iren Rozdobud'ko), pinkertonska (ciklus o "najboljem detektivu carstva" Vladyslava Ivčenka) i druge.

ZAKLJUČCI

Žanr povijesne kriminalističke proze u suvremenoj ukrajinskoj masovnoj književnosti pokazuje njezinu usklađenost s najnovijim inozemnim trendovima u popularnoj kulturi. Ne samo da aktualizira probleme sukobljavanja zakona i kriminala u različitim razdobljima prošlosti, već i omogućuje rekreiranje širokog spektra političkih, društvenih i nacionalnih problema koji se izravno projiciraju na sadašnjost. Najraširenije formule "gotičke kriminalističke priče", špijunske priče i priče o manijaku, razvijene na povijesnom materijalu, omogućuju variranje umjetničkih koncepata prošlosti, pozivanje na provjerene slike, motive, stereotipe i brendove masovne kulture, što pojačava prepoznatljivost radnji i pristupačnost kriminalističke proze za ukrajinsku publiku. Koristeći različite žanrovske strategije i vodeći dijalog s klasikom kriminalističke proze, domaći autori rekonstruiraju lokalnu ukrajinsku povijest, razvijaju vizije nacionalne prošlosti, alternativne imperijalnoj: na primjer, prikazuju ukrajinsku naciju kao neovisnog igrača u povijesnoj areni, a ne kao ovisni dio drugog, ruskog, sovjetskog ili austrijskog političkog projekta; postavljaju europsku perspektivu ukrajinske prošlosti; prekodiraju tragične narative o patnjama i porazima u priče o borbama i pobjedama. Povijesna kriminalistička proza usmjere-na je na potrage za ukrajinskim identitetom u prošlosti, na europski identitet ukrajinske nacije. Produktivnost ovog žanra osigurana je stalnim interesom čitateljstva za povijesne i kriminalističke priče, širokim mogućnostima žanrovskih varijacija i sinteza, atraktivnošću i povezanošću s kinematografijom, televizijom.⁵ Ukra-

jinski književnici prilagođavaju aktualne formule svjetske popularne kulture nacionalnom materijalu kako bi modernizirali domaću književnost i stvorili uspješne projekte žanrovske književnosti.

S ukrajinskog, po rukopisu, prevela
Ana DUGANDŽIĆ

LITERATURA

Bryğadyr Jaroslava 2017. "Interpretacija istoryčnyh podij kriz' pryzmu intryğy v ukrajins'komu retrodetektyvi", u: *Literaturoznavčij studijji*, vol. 1(1), str. 99–110.

Bertens, Hans, D'haen, Theo 2001. *Contemporary American Crime Fiction*. New York: Palgrave.

Browne, Ray B.; Kreiser, Laurence (ur.) A. 2000. *The Detective as Historian. History and Art in Historical Crime Fiction*. Madison: University of Wisconsin Press, Popular Press 1.

Browne Ray B. 2010. "Historical Crime and Detection", u: *Companion to Crime Fiction*, ur. Charles J. Rzepka, Lee Horsley. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, str. 222–232.

Burgess, Michael; Vassilakos Jill H. (ur.) 2005. *Murder in Retrospect. A Selective Guide to Historical Mystery Fiction*. Westport: Libraries Unlimited.

Cawelti, John G. 1977. *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*. Chicago: Chicago University Press.

Cook, Michael 2014. *Detective Fiction and the Ghost Story. The Haunted Text*. New York: Palgrave Macmillan.

Černaja Viktorija, Černyj Igor' 2008. *Drevnij Egipet v sovremennom anglo-amerikanskom retro-detektive: monografija*. Moskva: Manufaktura.

Černyj Igor' 2020. "Gorod-Tajna-Ljubov' kak osnova poetiki istoričeskikh detektivov Kšištifa Bohusa", u: *Včeni zapysky Tavrijs'koğo nacional'noğo universytetu imeni V. I. Vernads'koğo. Serija: Filologija. Social'ni komunikaciji*, vol. 31 (70), br. 3, 2. dio, str. 194–201.

Drymalovs'kyj Orest 2016. "Boğdan Kolomijčuk: "L'viv jak prymhlyva žinka – nikoly ne vğadaješ, jakuju bude vranci, v obid čy vvečeri", u: *Vysokyj zamok*. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/158988-bohdan-kolomiychuk-lviv-iak-prymkhlyva-zhinka-nikoly-ne-vhadaiesh-iaioiu-bude-vrantsi-v-obid-chy-vvechery>, pristup 10. svibnja 2021.

Filonenko Sofija 2016. "Drauğr, vovkulaka, letjučyj zmij: diskurs monstrooznoğo v sučasnomu ukrajins'komu detektyvi", u: *Književna istorija*, br. 160, str. 123–138.

Filonenko Sofija 2017. "Istorija v trendi: avtor i čytač išče zustrinut'sja", u: *Litakcent*. URL: <http://litakcent.com/2017/12/03/istoriya-v-trendi-avtor-i-chitach-ishhezustrinutsya/>, pristup 12. svibnja 2021.

Filonenko Sofija 2016b. "Laskavo prosymo do L'vova! Detektyvni maršruty starovynnoğo mista", u: *Bukvojid*. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/12/31/124348.html>, pristup 12. svibnja 2021.

⁵ Nakon objavljivanja književnih ciklusa povijesne kriminalističke proze Vladyslava Ivčenka, Andrija Kokotjuhe, Boğdana Kolomijčuka u medijima i na društvenim mrežama, autori su najavili planove za televizijske i filmske adaptacije svakog od njih. Do sada je realiziran jedan projekt: pilot TV serije *Najbolji detektiv*

prema motivima Ivčenkovih djela na ukrajinskom TV kanalu ICTV (vidi <https://www.youtube.com/watch?v=QzStCpI3e8M&t=443s>).

Ġanoŝenko Jurij 2015. "Arheoloĝija psyhičnoĝo: ontoloĝija ĉasu v suĉasnij ukrajins'kij prozi", u: *Naukovi praci ĈDU imeni Petra Moĝyly. Serija: Filoloĝija. Literaturoznavstvo*, vol. 259, br. 247, str. 24–28.

Ġusjev Viktor, Valujeva Natalija, Kljukko Ġlib 2015. *Retrodetektyv jak ŝanr midl-literatury*. Kyjiv: vyd. dim Dmytra Burago.

Harlan Ol'ĝa 2010. "Retro-detektyv u suĉasnij jevropejs'kij literaturi: modyfikaciji ŝanru", u: *Naukovi praci. Filoloĝija. Literaturoznavstvo*, vol. 135, br. 122, str. 84–88.

Kokotjuha Andrij 2014. *Povnyj misjac'*. Kyjiv: Nora-druk.

Kokotjuha Andrij 2015. *Pryvyd iz Valovoji*. Harkiv: Folio.

Kokotjuha Andrij 2006. *Temna voda*. Kyjiv: Nora-druk.

Kolomijĉuk Boĝdan 2015. *Vjaznycja duŝ: po-visti*. Harkiv: Folio.

Kniesche Thomas W. 2019. "Crime Fiction as Memory Discourse: Historical Crime Fiction from Germany", u: *Contemporary German Crime Fiction*, ur. Kniesche Thomas W. Berlin/Boston: De Gruyter, str. 123–158.

Knox Ronald 2016. "The Ten Commandments of Detective Fiction". *Classic Crime Fiction*. URL: <http://www.classiccrimefiction.com/commandments.htm>, pristup 15. svibnja 2021.

Palmer Jennifer S. 1997. "Mysteries of the Ages. Four Millenia of Murder and Mayhem in Historical Mysteries", u: *The Armchair Detective*, br. 30, str. 156–164.

Panĉenko Volodymyr, Danylenko Volodymyr, ŝkljar Vasyľ, Jarovyj Oleksandr, Syvokin' Ġryĝorij 2003. "Ŝĉo take ukrajins'kyj bestseler?" U: *Slovo i ĉas*, br. 2, str. 41–44.

Rjabĉuk Mykola 2011. "U pošukah ukrajins'koĝo Markesa", u: *Rjabĉuk . Postkolonial'nyj syndrom. Sposte-reŝennja*. Kyjiv: "K.I.S.", str. 96–102.

Rodyk Kostjantyn 2017. "Pidnjata cilyna: ukrajins'kyj retrodetektyv", u: *Dzerkalo tyŝnja*, vol. 12. URL: https://zn.ua/ukr/ART/pidnyata-cilina-ukrayinskiy-retrodetektyv_.html, pristup 12. svibnja 2021.

Ryŝĉenko Olena 2014. "Russkij retrodetektiv VS historikal mystery (sraivnitel'no-sopostavitel'naja harakteristika russkogo i zarubeŝnogo istoriĉeskogo detektiva)", u: *Naukovi zapysky Harkivs'koĝo nacional'noĝo pedaĝoĝiĉnoĝo universytetu imeni Ġ. S. Skovorody. Serija: Literaturoznavstvo*, vol. 1(2), str. 123–133.

Saupe Achim 2009. *Der Historiker als Detektiv – der Detektiv als Historiker. Historik, Kriminalistik und Nationalsozialismus als Kriminalroman*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Scaggs John 2005. *Crime Fiction*. London: Routledge.

Zemljans'ka Alina, Zemljans'kyj Anatolij 2017./2018. "Ŝanrova ekletyka retro-detektyviv Boĝdana Kolomijĉuka", u: *Prykarpats'kyj visnyk NTS. Slovo*, br. 3-4, str. 275–286.

SUMMARY

SHERLOCK HOLMES, VAN HELSING, JAMES BOND AND JACK THE RIPPER: GENERIC STRATEGIES OF CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORICAL MYSTERY

A notable feature of the Ukrainian popular fiction of the 2000s was the mastery of genre patterns of Western European and American literature, including historical mystery. This subgenre is extremely topical in foreign literatures, associated with popular TV series. In Ukrainian literature, it is presented by detective series by Vladyslav Ivchenko, Bogdan Kolomyichuk, Andriy Kokotyukha, Lora Pidhirna and others. The genre makes it possible to highlight the lost pages of national history: Ukraine as part of the Austro-Hungarian and Russian empires, the Liberation Struggle of 1917–1921, being part of the USSR; as well as to draw parallels with modernity in order to address the postcolonial issues and Europeanization. The authors are experimenting with the mystery formulas, synthesizing it with Gothic stories, spy narratives, noirs and thrillers about a maniac that match the strategies of adventure metagenre.

Key words: historical mystery, genre, genre strategy, gothic, spy story, thriller about a maniac